

BESZÉLGETÉS KOVÁCS ISTVÁNNAL ÉS PLÉH CSABÁVAL

A Gutenberg-galaxistól a Világhálóig

SÍPOS JÚLIA

ÖSSZEBÉKÍTHETŐ-E AZ OLVASÁS ÉS A MOZGÓKÉP KULTÚRÁJA? A NEURONOK „ÚJRA-TORBORZÁSA”, AVAGY MIT LÁTUNK A KÉPERNYŐN, ÉS HOGYAN ÉRTELMEZZÜK EZT?

Hatvan évvel Marshall Mc Luhan filozófus és kommunikáció teoretikus munkássága után felvetődik a kérdés, van-e értelme még a Gutenberg-galaxis és a Neumann-univerzum szembeállításának. Mit jelent a klasszikus olvasás, és megváltoznak-e a számítógép képernyőjéről dekódolt üzenetek, a képkultúra megerősödésével?

Kérdéseimre Kovács István történész, író, költő, polonista és Pléh Csaba pszichológiatörténész és kognitív kutató válaszolt.

AZ E-KÖNYV DICSERETE – MÓDJÁVAL

Kovács István: Kodolányi Gyula tesz említést *Egy valódi alma, egy éjszini nyári ruha és egy mustárszínű Hamvas* című esszéjének bevezetőjében arról, hogy egy mérnök barátja elszörnyedve jegyezte meg a házukat bélelő zsúfolt könyvespolcok láttán: „Minek ez a rengeteg könyv? Nemsokára már mindent képernyőn fogunk olvasni.” Ez jó néhány éve történt.

A képernyőn olvasás szaggatott élményében naponta részem van, ha valaminek utána akarok nézni a számítógép segítségével. Életrajzot, eseményleírást, cikket, tanulmányt, könyvrészletet naponta böngészgetek, ha munkámhoz szükség van a bennük felfedhető adalékokra. Ettől függetlenül a Széchényi Könyvtár iránti bizalmam rendíthetetlen.

A könyvolvasás az más. Valahányszor könyvet veszek a kezembe azzal a céllal, hogy ne csak belelapozzak, hanem el is olvassam, magával ragad az elsőként olvasott regény – A hős

fiúk vagy talán az *Egri csillagok* – körül örvénylő élmény két emberlőttön átcsapó misztériuma: egy megismerendő világot tartok a kezemben a maga kiterjedt, megfogható, a papír illatának és nyomdászágának beszípantható, címlapjának, gerincének gyönyörködtető valóságában. Vagyis a könyv nemcsak értelmi, hanem érzéki élményt is ad.

Pléh Csaba: Az utóbbi 30 évben már többször megfogalmazódtak ezek a kérdések, amelyek először a mobiltelefon megjelenésével kerültek elő, de már ezt is megelőzte a mágneses hangrögzítés, a másodlagos oralitás korszakának kutatása. Itt három dologról van szó. Ezek közül az egyik a kép – ha ezzel szembeállítjuk a nyelvet –, de külön kell választanunk az írott és beszélt nyelvet, mint átviteli közeget. A technológia változásával létrejött a másodlagos oralitás, gondoljunk arra, hogy a mobiltelefon megjelenésével mennyivel többet kezdtünk beszélni. A beszéddel töltött idő megváltozott. Ahhoz, hogy a folyamatokat megértsük, szükség lenne részletes időmérleg kutatásokra. Hogyan változott meg az okostelefonok és az internet hatására a képekkel töltött idő, illetve a nem nyomtatott szöveg olvasása? A képernyőn keresztül is nagyon sokat olvasunk és nézünk képeket, de amikor mi kultúrpeszimizmussal beszélünk ezekről a jelenségekről, először jó lenne pontosan ismerni a tényeket. A *nem jelenlévő* emberekkel való érzelmi kapcsolatunk vizsgálatára is szükség lenne, mennyi időt töltünk ezekkel az emberekkel személyesen, és közvetítő

eszközökön keresztül, érdemes lenne végiggondolnunk, hogyan változott meg az érzelemháztartásunk, ennek pontos pszichológiai ökológiáját is ismernünk kellene. Most természetesen nem az álidentitások kreálására gondolok. Egy mai huszonéves egy „Tatjana levele Anyeginhez” típusú érzelmetli aktus kreálására nagyon sok digitális eszközzel rendelkezik. Nem elég a képi világról és a távkapcsolatoktól elmélnünk, pontos adatokra lenne szükség. Utalok Kovács tanár úr gondolataira, hogyan is olvasunk? Az olvasás nagyon sokféle, mi többféleképpen olvasunk. Ma az olvasás átalakulásával kapcsolatban sokan hangsúlyozzák a sekélyes olvasás veszélyeit – köztük az oxfordi Suzanne Greenfield –, vagyis azt, hogy a képernyőn ugrálva olvasunk, ahogy a hipertext lehetővé teszi.

Ha megnézzük, hogy a szakmai célú, hivatásból folytatott szövegolvasásunk hogyan zajlik, rájövünk, hogy mi ugyanúgy máshogy olvassuk a szöveget, ha keresztül valamit egy cikkben, egy szövegben, egészen máshogy olvassuk reggeli internetes hírforrásokat, mintha a *Háború és békét* olvasnánk, tehát mi is sokféleképpen olvassunk, a céltól függően.

• *Ennek az olvasástechnikai sokféleségnek hatása lehet a művészi befogadásra is? A jelentéstulajdonítás is megváltozhat?*

Pléh Csaba: Az irodalmi kultúra képviselői attól aggódnak, hogy a hősökkel való érzelmi azonosulást igénylő elmélyült olvasás hiányzik, de ez egy elképzelt világ, az irodalomszeminaristák aspektusából. Az egykor volt tökéletes múlt csapdája, amiben elfelejtjük, hogy régebben, a 60-as, 70-es évtizedben, a másfajta olvasásszociológiai körülmények között az emberek jelentős része nem Mészölyt, Ottlikot, Fejes Endrét olvasott, hanem Szilvásy, Berkesit, Moldovát. A jövőben pedig lehetséges, hogy a most hiányolt mély olvasásra való készség, az elemző, értelmező készség lehet egy új elitképző tényező.

Kovács István: Az elektromos könyv nem nyújthatja ezt a nélkülözhetetlen járulékos, az olvasást teljessé tevő élményt. Persze tudom, hogy már vannak olyan e-könyvek, amelyek a papíralapúság érzetét keltik és nem fárasztják a szemet. Az e-book olvasó felbecsülhetetlen előnye, hogy benne egy kisebb könyvtár állománya is

elfér, és alig van súlya meg energiaigénye. Vagyis zsebemben hordhatok egy fiókkönyvtárat.

Jerzy Kawalerowicz mondta egy piliscsabai közönségtalálkozón az általa legtöbbre értékelt műve, *Az elnök halála* vetítése után, hogy a televízióban sugárzott vagy számítógépen megjelenített film nem film, csak információ a filmről. Az az érzésem, hogy az e-könyv is csak információ az eredeti könyvről. Ahogy az Olcsó Könyvtár sorjázó kötetei is voltaképpen információ-változatok voltak. Persze, fontos, hogy eljutottak az olvasóhoz. E tekintetben feltétlen híve vagyok az e-könyvnek. Olvasásra serkentenek. És az olvasásnál nincs fontosabb szellemi környezetvédelmi program.

A JELENTÉSMEGOSZTÁS IGÉNYE

• *A jövőben a könyv, mint kulturális tartalomhordozó és mint tárgy az elit világhoz tartozik majd?*

Pléh Csaba: Igen, de miért kell ettől félni? Mindezekkel a folyamatokkal párhuzamosan ma létrejönnek olvasó klubok, családtagjaim szerte a világban, Berlinben, Prágában, elemző módon foglalkoznak a szövegekkel. Meghatározott oldalmennyiséget követve haladnak a szövegben, és azután ezt közös élményként megbeszélik. Mai regényeket olvasnak. Tehát a felbomlás és felületessé válás világában

megjennek az értelmező és közös élményt adó új társaságok, ezek párhuzamosan mennek végbe. Egyébként én papíralapon olvasok, de sok barátom használja az e-könyvet, a megvilágítás és betűméret miatt.

• *Ahogy újraéledt a filmklub kultúra is?*

Pontosan erről van szó. A közös értelmezés élményéről. De visszatérve a kérdésre, hogy a gondolkodásunk képi-e, vagy nyelvi, ezt fel kellene bontani. Amíg a kép előállítására nagyon drága volt, addig ez nem volt a kulturális integráció része, mert nem volt mindenkinek lehetősége a képek előállítására. A Lumière fivérek forradalma óta tűnik úgy, hogy a gondolkodás elsődleges médiuma a kép. A beszélt nyelv különlegességét az adja, hogy egyszerre befogadó és produkáló rendszer. Mi mindannyian tudunk Picasso képeket nézegetni, de nem tudunk ilyet alkotni, ugyanakkor megértünk és mondunk is mondatokat, tehát a beszélt nyelv – és nem az írott nyelv –, ahol állandó szerepcserében, reciprocitásban lehetünk és ez nem igaz a képek világára.

OLY TÁVOL, ÉS MÉGIS KÖZEL

• *Azonban a digitális technikával képesek vagyunk képek előállítására. Ez is felveti a Gutenberg-galaxis versus világháló konfliktust.*

Jean-Jacques Annaud:
A rózsza neve
(Sean Connery)

Pléh Csaba: Igen, ez igaz, de ez is képességeket, hozzáférést és hozzáértést igényel. Ezzel szemben a be-

szélt nyelv nem kíván ilyen tudást. Az írásban már nincs meg ez a reciprocitás, hiszen nem tudunk olyan verset írni, mint Weöres Sándor, vagy Pilinszky János. Ez külön kunszt.

Én abban hiszek, hogy ezek a világok inkább csak követik, de nem helyettesítik egymást, ahogyan a fényképezés hatására nem szűnt meg a festészet, a film születésével nem szűnt meg a színház, ahogyan ettől sokan tartottak. Ugyanez történik a képernyő világával is, ez egy inkluzív fejlődés, a nagy internetborzongás közepette soha nem töltöttünk annyi időt, a szó technikai értelmében vett olvasással, mint most, mert bár nem Tolsztojt olvasunk, de a képernyő előtt ülve sokkal több időt töltünk, közben jelentést tulajdonítunk a látott szövegeknek. Ezek egymást követő epizódok, az írás hatására sem hagytuk abba a beszédet. Nemcsak az az olvasás – némi malíciával –, amit irodalomsemináriumokra készülve végeznek a bölcsésztlányok.

Kovács István: A lengyel társadalom nyolc százalékát „igazi” olvasónak – vagyis annak, aki havonta legalább egy könyvet elolvas – tartó Artur Młynarz teszi fel a kérdést, hogy az e-könyvek

helyettesíthetik-e a papíralapú könyveket és biztosíthatják-e azt az érzelmi kapcsolatot, amely „bennünket házi könyvtárunkhoz köt?” A kézikönyvtárnak ugyanis az a nagy előnye, hogy tartós, és független az energiaforrástól, amely viszont az e-könyv olvasó életben tartásához nélkülözhetetlen. Mintegy az ő gondolatmenetét folytatja Kodolányi Gyula azzal, hogy „egy szoba könyvek nélkül éppoly sivár, mint tárgyak nélkül. Jelentésten, steril, nyomasztó környezet, ha csak a falrepedések, foltok vagy az ablakon át látható látvány nem adnak új élményt a szemnek.”

A divatosan feltett kérdésre, hogy mely három könyvet vennél magaddal egy lakatlan szigetre, a válaszban csak hagyományos könyv jöhet szóba. Az e-könyv olvasó ugyanis hamar lemerülne, használhatatlanná válna. Persze, ha elvonulásunk megadott színhelye a mennyország, vihetjük az e-könyveket is.

AZ ÖKOLÓGIAI FÜLKÉK KERESÉSE

• *Akkor hogyan is vélekednek Marshall McLuhan 1962-es könyvének mai üzenetéről? Hiszen azóta eltelt több, mint fél évszázad. Mit hozott a digitális fordulat?*

Pléh Csaba: Cinikus megjegyzéssel, hogy amióta számítógéppel írunk, 30%-kal hosszabbak lettek az amerikai regények. De komolyabban, a kérdés érdekes oldala, hogy magukon a médiumokon belül is újra megjelenik egy igény, amiről azt hittük, hogy elveszítettük. Amikor regényeket olvasunk, többnyire nem együttlő helyünkben tesszük, hanem sok-

Ivan Reitman: **Szellemirtók**

szor elővesszük: hogyan is volt Pierre Bezuhovval? Kicsit visszalapozunk, újraolvasunk. Ennek az újra aktiválásnak nagy szerepe van a középtávú emlékezési funkciók szerveződésében. Erről azt hittük, hogy eltűnt. És mi jelent meg a Netflixen? A folytatásos sorozatok. Ugyanezt a funkciót találjuk más médiumban. Kedden néztem három részt, szerdán megint, most hol is tartunk? A napokon keresztüli integrációt ma vizuális médiafogyasztáson keresztül is megvalósítjuk.

• *Mi lesz a szövegértéssel és a képértéssel? Mert ne higgyük azt, hogy a kép megértése menni fog szöveg nélkül. Még ha nincs is képalírás vagy hang a képhez, van egy hatalmas– és épp az olvasás és a szövegértés révén megteremtett–tudásháló, összefüggésrendszer, szóbeli–írásbeli kultúra, amiben a képeket értelmezzük. Elég meghallgatni a mai irodalomtanárok panaszait, a gyerekek többsége tud olvasni, de nem szeret, jókora részük ugyanis súlyos szövegértési nehézségekkel küzd.*

Kovács István: Az olvasásszociológus Gereben Ferenc számol be *Boldogult olvasókoromban* című könyvében arról, hogy egyetemi oktatóként dolgozó tanítványa az alábbi tapasztalatát osztotta meg vele: „Sok szemináriumon a szövegek szóról szóra való értelmezésével töltöm az időmet, s most úgy látom, hogy a szövegértési nehézségek gyökere szóértési problémákból adódik a hallgatóknál. Csak a közhelyek ismerősek nekik, azokra a nyelvi panelekre gondolkodás nélkül ráismernek, s képesek folytatni, s gyakran nagy nehézségeket jelent visz-

szavezetni őket a szavak jelentéséhez. Lehet, hogy ezért nem tudnak olvasni sem.” Akik olvasni képtelenek, azoktól az igényes látást sem lehet elvárni. Hogy ezen változtatni lehessen, ahhoz a munkát az alapoknál kellene kezdeni... Mit sem törődve a butítás és elbutulás világtendenciájával...

Pléh Csaba: A vizuális megjelenítés, kép és aláírás összefüggése örökzöld téma. Mára a sok csalás, rosszindulatú átkezeletés révén nézünk vele újra szembe. Az ismeretelméleti kétely a képeket fokozottan kell érintse.

• *A homo sapiens információi nagy részét a látás révén szerzi. A fotográfia és a mozgókép a sikerét és hatalmát épp annak köszönheti, hogy a legteljesebb és leggyorsabban képes visszaadni a valóság látható képét. (És nem melleleg rendkívül gyorsan képesszorosítaniis.) Miközben feltaláltuk a valóság dokumentálásának szinte tökéletes eszközét, ne feledkezzünk meg róla, hogy ez a csodálatos találmány voltaképpen az érzékcsalódáson alapul. A valóság még oly hűnek látzó képmása és a valóság nem ugyanaz, emiatt a kamera nem letéteményes többé az „igazság”-nak. A manipulációra épp oly alkalmas, mint a valóságghú kép megalkotására. A néző egyik legfontosabb képessége, hogy meg tudja különböztetni a kettőt. Mennyire képes rá?*

Kovács István: 1970-ben ünnepelték az Egyesült Nemzetek Szervezete létrejöttének 25. évfordulóját. Az emlékezésre, értékelésre különösen nagy hangsúlyt fektettek Nyugat-Európában – a sajtóban, rádióban, televízióban, filmhíradókban. Az ENSZ-től

elválaszthatatlan volt U Thant személye, aki 1961-től tíz éven töltötte be a szervezet főtitkári posztját. Angliában felmérést készítettek arról, hogy az ENSZ-ről szóló információáradatban mennyire ismert U Thant neve. A megkérdezettek nem kis hányada tengeraltjáróra tippelt. Ez azt jelenti, hogy a képi információ hatékonysága, „valóságtartalma” az érintett személy erkölccsel (és bizonyos vonatkozásban a vallási aktivitással) ötvözött műveltség-szintjétől függ, amelybe beleértendő az olvasottság is. A minőségi képek, a minőségi mozgóképek a műveltség-hálón „fennakadva”, a hálószemek kereteit kitöltve hathatnak az emberre, jobb esetben formálhatják egyéniségé a személyt, gazdagíthatják személyiségét, s tehetik hatékonnyá immunrendszerét a manipuláció háritására. Műveltség nélkül a képek emésztetlenül átáramlanak az emberen, s az ilyen-olyan ingerek, ösztönindulatok pillanatnyi fellobbantása után törlődnek, hogy az új silányságok átmeneti befogadására helyet biztosítsanak. A nyílt politikai manipulálás persze könnyebben leleplezhető, mint az, amelyhez a szórakoztatás álcául szolgál. Tudomásul kell vennünk, hogy a társadalom 90–95 százaléka szórakozni és

nem gondolkodni vágyik. A gondolkodás felelősségvállalás is egyben. Korunk embere, mintha éppenséggel ez elől menekülne. Ezért kelti azt az érzést, mintha örökmozgásos volna.

Pléh Csaba: Valós és virtuális új filozófiáját kell kidolgoznunk. 120 éve Russell megkülönböztette a tapasztalati és a másodlagos tudásokat. Ma a képek özönében már a tévéhíradók világában az a gond, hogy sok másodlagos jelenség érzékletinek, elsődlegesnek állítja be magát. Sokan figyelmeztetünk erre Cervantes óta. De a mai képözönben ennek igazi elméleti elemzése még várat magára.

• *A kognitív kutató számára ezek az új fejlemények milyen kutatási inspirációt jelentenek?*

Van egy-két kihívás, ami a digitális eszközök új emlékezetszervező lehetőségeivel kapcsolatos, mennyire befolyásolja az emlékezetszervezősünket, hogy egy egyszerű számolást sem fejben végzünk el, hanem beírjuk a telefonunkba, ettől tényleg lustul az emlékezeti rendszerünk. Ugyanakkor én is úgy vélem, hogy az embert mindig az instrumentumaival együtt kell kutatni és elemezni.

Steven Spielberg:
A. I. – Mesterséges Intelligencia
(Dr. Know)

A számítógép és az ember – ma együtt jelenti, hogy mire vagyunk képesek. Ket-

ten együtt. Ahogy a könyvek révén sokkal nagyobb tudásnak lettünk a kezelői, most a virtuális tudáshordozók révén sokkal nagyobb tudásnak leszünk hordozói.

Ennek megértése nem egy peszsimista feladat, hanem igazi kutatói feladat. Most még a kultúr pesszimizmus gyakori attitűd, miközben igazi változások vannak. A világ állandóan változik, az egyetlen, amit tehetünk, hogy tényleg megpróbáljuk megérteni a változás irányát. Például képesek vagyunk írásrendszerek követésére, annak ellenére, hogy amikor kialakult az emberi idegrendszer még nem volt írás és olvasás. Egy idő után az új jelenség – Stanislas Dehaene francia pszichológus kifejezéseivel – „megtalálta a saját ökológiai fülkéjét” és „újratobozta” az idegrendszeri struktúrákat. Ezért képes az ember, hogy új kulturális objektumok szállják meg az agyát, vagyis az agyban egy újratoborzás, új erőforrás gazdálkodás történik. Az agyunk újraszervezi az ellenőrzést a saját megismerési folyamataink felett, de ennek a kialakítása egy ideig eltart. Szóval új megoldások születnek majd, kölcsönhatás van egy kulturális megoldásrendszer és az emberi információfeldolgozás lehetőségei és korlátai között. •

